

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI O'QUVCHILARNI NUTQINI O'STIRISHGA METODIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Qo'ychiyeva Zarnigor Abdumannob qizi
Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti mustaqil izlanuvchi "Ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasi" (boshlang'ich ta'lim) (PhD).

Annotatsiya: Maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilar nutqini o'stirishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishning istiqbolli yo'nalishlari, bu borada oliy ta'lim tizimida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yangi zamonaviy texnologiya bilan tanishtirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlarning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: nutqiy malaka, fanlararo aloqa, boshlang'ich sinf, ta'lim metodlari, shakllanish, mezonlar, ko'rsatkichlar, darajalar.

METHODOLOGICAL POSSIBILITIES OF IMPROVING METHODOLOGICAL PREPARATION OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS TO DEVELOP STUDENT SPEECH

Qo'ychiyeva Zarnigor Abdumannob qizi
independent researcher Toshkent State Pedagogical University "Educational theory and methodology" (primary education) (PhD).

Abstract: The article aims to reveal the promising directions of improving the methodical preparation of future primary school teachers for the development of students' speech, in this regard, the importance of innovative approaches aimed at introducing new modern technology to future primary school teachers in the higher education system.

Keywords: speaking skills, interdisciplinary communication, elementary school, educational methods, formation, criteria, indicators, levels.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К РАЗВИТИЮ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ

Қўйчиева Зарнигор Абдуманноб қизи,
независимый исследователь Тошкентский государственный педагогический университет «Теория и методология образования» (начальное образование) (PhD).

Аннотация: Целью статьи является раскрытие перспективных направлений совершенствования методической подготовки будущих учителей начальных классов к развитию речи учащихся, в связи с этим подчеркивается важность инновационных подходов, направленных на ознакомление будущих учителей начальных классов с новыми современными технологиями системы высшего образования.

Ключевые слова: речевые навыки, межпредметная коммуникация, начальная школа, методы обучения, формирование, критерии, показатели, уровни.

"Shoirlar tug'iladilar, ular notiq bo'ladilar", deydi Tsitseron. Zamonaviy universitetning har qanday bitiruvchisi notiqlik mahoratini, malakali, mantiqiy ishonchli nutq texnikasini va so'z madaniyatini egallashi lozim[1].

Hozirgi sharoitda oliy ta'lim o'z-o'zini rivojlantirishga tayyor, tanqidiy va ijodiy fikrlaydigan, to'g'ri, ifodali, obrazli nutqdan foydalangan holda ma'lumotlarni mohirona yetkaza oladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashga imkon beradigan moslashuvchan, bo'lishi lozim. Bu omillar umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirish zaruratini oldindan belgilab beradi. Pedagogik ta'limi mazmunidagi o'zgarishlar voqeliklarga, fan yutuqlariga mos kelishi va bir qator shartlarni hisobga olishi kerak:

- hayot bilan, nazariyalarning amaliyot bilan aloqasini mustahkamlash;*
- kasbiy tayyorgarlikning barcha tarkibiy qismlarini birlashtirish;*
- umumiy pedagogik, filologik va maxsus yo'nalishdagi bilimlarning zaruriy nisbatini aniqlashi*

lozim[6].

O'qituvchining turli fanlarni o'qitishdan maqsadi o'quvchilarning nutq madaniyatini, nutq ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. O'qituvchi nutqi o'quvchilar uchun namunadir. O'quvchilarning nutqi ravon, tushunarli bo'lishi uchun eng avvalo uning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga e'tibor berish zarur.

To'g'ri va ifodali gapirish har bir o'qimishli kishi uchun hayotiy zaruriyat bo'lib qolgan hozirgi davrda o'quvchilarning nutqiy qobiliyatini oshirish muammosi o'quv-tarbiya tizimining eng dolzarb masalalaridan biri deb qaralmog'i kerak. Shuning uchun ham olimlar K.B. Barxin, B.I. Sokolov M.A. Ribnikova va boshqalarning metodik asarlarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'zaro muvofiq holda oshirish masalalariga alohida e'tibor berilgan. Olimlar tomonidan maktabda o'qitish jarayonida ro'y berayotgan quyidagi kamchiliklar tanqid qilinadi:

1. O'qituvchilarning ko'pchiligi og'zaki nutqning hayotiy ahamiyatini hali ham yetarli tushunmayaptilar. Shuning uchun ular maktab maxsus og'zaki nutqiy qobiliyatlarni oshirish mashqlari o'tkazishga muhtoj emas, deb hisoblab xato qilmoqdalar. Bunday o'qituvchilar, o'quvchi mukammal, bexato yozishni o'rganib borsa, ularning nutqi o'z-o'zidan o'sib boradi, deb hisoblab amalda og'zaki va yozma nutqning aloqadorligini unutib qo'yadilar.

2. O'quvchilarning nutqi mazmun jihatdan nihoyatda kambag'al va qator kamchiliklarga ega. Chunki yuqori sinflarda o'qituvchi nutq masalasiga e'tibor bermaydi[2].

Shuning uchun o'qitish jarayonida o'quvchilar nutqiy qobiliyat va tafakkurni o'stirish, nutq madaniyatini shakllantirish uchun o'qituvchilarga quyidagi tavsiyalardan foydalanish joiz deb hisoblayman:

1. Har bir o'qituvchi o'quvchi nutqiy qobiliyatini o'stirishga mo'ljallangan xilma – xil metodik shakl va usullardan foydalanishi.

2. O'quvchilar uchun og'zaki nutqiy qobiliyatlarni o'stirishga mo'ljallangan mashqlar tizimini tashkil qilish.

3. O'quvchilar og'zaki nutqni o'stirishga mo'ljallangan mashqlar tizimida monologik va dialogik nutq ko'nikmasini hosil qilish.

Endilikda nutq odobi, nutqiy mahorat, notiqlik, notiqlik mahorati maktablar hayotidan keng o'rin olmog'i lozim. Ayniqsa, o'qituvchining nutqida ifodalilik yetarli bo'lsa, albatta, bunday nutq bolalar nutqiga ham ta'sir etadi.

Muloqot madaniyatining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, kishilar o'rtasidagi tinchlik va osoyishtalikning eng muhim tamal toshi ekanligi avvaldan ma'lum.

Zero, barcha ma'naviy axloqiy fazilatlarining poydevori, tushunchalari, ko'nikmalari bolalikdan tarkib toptirilsagina, bu poydevor barqaror bo'ladi. Ma'naviy axloqiy fazilatlar tarkibida nutq, muloqot, munosabat madaniyati alohida o'rin tutadi. O'quvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda pedagogikaning roli kattadir. Bu o'qituvchining erkin va aniq – ravshan nutqi, o'quvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi[3].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq qobiliyatni shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi(1-rasm):

1-rasm. Boshlang'ich sinf o'quvchilarda nutqiy qobiliyatni oshirish bosqichlari

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq rivojining tarbiyasi shaxsiy xususiyatlarini o'rganish va o'quvchilar nutqining ravonligini rivojlantirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutqning o'sishini mustaqil tahlil qilish, o'zaro har tomonlama tavsifnomalar, o'qituvchining kuzatishlari asosida amalga oshadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida nutq muomalasi haqida, "Men boshqa kishilar bilan muomalada qandayman?" mavzusida suhbat o'tkazish.

2. Nutqiy muomaladagi kamchiliklarni aniqlash va ularni barham toptirish yuzasidan qilingan ishlar: uyatchanlikni, tortinchoqlikni, muomala uslubidagi salbiy holatlarni yengish.

3. Nutqda pedagog uchun muomalaning hissiy jihatdan qulay bo'lgan uslubini ishlab chiqishga doir topshiriqlar va ularni o'z-o'zini kuzatish ma'lumotlari bilan taqqoslash.

4. Nutqiy muomalada o'z individual uslubiy pedagogik muomalaning tarkibiy qismlarini egallash sohasidagi ishlar[6].

Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini rivojlantirishda nafaqat yodlash, so'z ma'nosini tushuntirish yoki ertaklarni qayta aytib berish kabi usullardan foydalanadi, balki ular uchun qiziqarli mashg'ulot,

ayniqsa, ko'zlangan maqsad bo'lgan interfaol metodlardan foydalanish yuqori natijalarga erishishda katta yordam beradi. Interfaol ta'lim texnologiyalarining asosini interfaol metodlar tashkil etadi. Interfaol ta'lim o'qitish jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, o'quvchi va o'quvchilar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi, ularda erkin fikrlash, shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish, muammoli vaziyatlarda yechimlarni birgalikda izlash, o'quv materiallarini o'zlashtirishda o'quvchilarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish, «o'qituvchi –o'quvchi– o'quvchilar guruhi»ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari, tushunishlari va qo'llab-quvvatlashlari, samimiy munosabatda bo'lishlari, ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi[5].

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy qobiliyatlarni oshirishda yod oldirish, so'zlarning ma'nosini tushuntirish yoki qayta hikoya qildirish kabi usullardan foydalanibgina qolmay, balki ular uchun qiziqarli faoliyat bo'lgan o'yinlardan foydalanish, ayniqsa, ko'zlangan maqsad, yuqori natijalarni qo'lga kiritishda katta yordam beradi. Chunki o'yin maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatida asosiy o'rinni egallaydi. Bolalarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, o'yin dunyoni va o'zlikni anglashda, bog'lanishli nutqni o'stirishda asosiy vosita hisoblanadi[4]. Darslarda o'quvchilar zo'r qiziqish bilan ishtirok etadigan bir nechta interfaol o'yinlardan namunalar keltiramiz.

”Hikoya” – o'qituvchi xattaxtaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. Masalan: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob kabi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Bunda ularning lug'at boyligi oshishi bilan birga, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri tallaffuz qilish, ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanadi. O'qituvchi faol ishtirokchilarni vaqti - vaqti bilan rag'batlantirib borishi o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi va bundan - da faol bo'lishiga undaydi. Mazkur o'yinlar darsdan tashqari mashg'ulotlarda va to'garaklarda ham bimalol foydalanish mumkin.

”Qarama-qarshi so'zlar.” Bu o'yin mantiqiy tafakkurning hamda nutqning rivojlanishiga yordam beradi. O'yinni individual tarzda ham, guruh bilan ham o'tkazish mumkin. O'yin sharti quydagicha: o'qituvchi bola yoki o'quvchiga bir so'zni aytadi, o'quvchi shu so'zning ma'nosiga qarama - qarshi bo'lgan so'zni topib aytishi kerak. Masalan: katta - kichik, issiq - sovuq, achiq - shirin, qorong'u - yorug, keng-tor, uzoq-yaqin va hokazo. Odatda bolalar o'yin boshida biroz qiynalshadilar, aytilgan so'zga javoban antoni so'zni emas, sinonim so'z bilan javob beradi, masalan: katta - baland, uzun - uzoq kabi. Ammo o'yinning mohiyatini tushunib olganlaridan so'ng o'quvchilar yaxshi o'ynaydilar. O'yin bir necha marta o'tkazilganidan so'ng o'quvchilar abstrakt tushunchalarni ham osonlik bilan tushunadilar va javob beradi, shunda o'quvchilarning nutqi ham rivjlana boradi, masalan: chaqqon - yalqov, ishchan - dangasa kabi so'zlarga ham tez javob topa oladi.

”To'rtinchisi ortiqcha. Bu o'yin rasmlarsiz o'ynaladi. O'quvchiga yoki bolaga bir guruhga kiruvchi uchta predmet va boshqa guruhga mansub bitta predmet nomi aytiladi. Masalan: atirgul, boychechak, binafsha, qo'ziqorin. O'quvchi ular orasidan ortiqchasini aytganidan so'ng undan fikrini asoslab berishi so'ralishi kerak. Bu o'yinlar o'quvchilarning tafakkuri rivojlanishiga yordam berishi bilan birga nutqning o'sishiga ham yordam beradi.

O'yin individual tarzda o'tkazilsa ham yaxshi samara beradi, guruhda musobaqa ko'rinishida o'tkazilsa o'quvchilarning qiziqishi yanada ortadi.

”O'zaro bog'liqlik.” O'quvchilarga rasmi kartochkalar tarqatiladi. Ular kartochkalar bilan tanishib chiqqach, o'quvchi rasmdagi predmet haqida gapirib beradi. ”Masalan: bu olma. Olma bog'da o'sadi va mevalarga kiradi. Uni o'quvchilar juda yaxshi ko'rishadi”. Keyin ikkinchi bola ham o'zidagi predmet haqida gapiradi va o'zidagi predmet bilan birinchi o'quvchidagi predmetni o'zaro bog'liqligini aytishi kerak.”Masalan”: Bu quyosh. Quyosh chiqsa havo isiydi. Uni o'quvchilar yaxshi ko'rishadi. Quyosh istib tursa olma va boshqa mevalar pishadi”. Keyin uchinchi o'quvchi o'zidagi predmet haqida gapiradi va ikkinchi boladagi predmet bilan o'zidagi predmet orasidagi bog'liqlikni topishi kera. O'yin shu tartibda davom etadi.

”Buni qanday qo'llash mumkin.” O'quvchilarga imkon qadar ko'p hollarda ishlatilishi mumkin bo'lgan predmet nomini ayting. Har bir o'quvchi o'z uslubini taklif qilishiga erishing. Masalan: Siz qalam so'zini aytishingiz mumkin. Uni ishlatish yo'llari turlicha bo'lishi mumkin: rasm chizish, yozish, ko'rsatkich sifatida va hokazo.

”Umumiylikni izlash.” O'quvchilar aylana qurib o'tiradilar. Olib boruvchi o'quvchilardan biriga to'pni otayotib, bir-biri bilan bog'lanmagan 2 ta so'zni aytadi. Masalan: maktab va o'quvchi, kitob va javon, quyosh va gul va hokazo. To'pni tutib olgan o'quvchi so'z juftligi orasidan umumiy belgini aytib

toʻpni qaytaradi.

”Safar”. Oʻquvchilarga maktabdan yoki uylaridan maʼlum bir joygacha boʻlgan yoʻlini tasvirlash topshirigʻi beriladi. Oʻquvchilar bir necha kun davomida ”obʻekt” ni mustaqil kuzatadilar va uni ogʻzaki tasvirlab beradilar. Sinchkovlik, ziyraklik, kuzatuvchanlik, atrof - muhitga diqqat – eʼtibor talab etiladigan bu oʻyib vositasida Vatanni sevish, tabiatga muhabbat, chor – atrof eʼtiborli boʻlish hislarini tarbiyalash mumkin. Bundan tashqari, mazkur oʻyinlardan foydalanganda oʻquvchilarning nutqi rivojlanadi, lugʻat boyligi yanada ortadi, mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi.

Yuqorida keltirilgan taʼlimiy oʻyinlar oʻquvchilarning darsda faolligini oshirish bilan birga bilimlarni oʻzlashtirish jarayonini yengillashtirish va mustahkamlash, nutq oʻstirishga yoʻnaltirilgan har bir mashgʻulotni qiziqarli tashkil etishga xizmat qiladi.

Oʻquvchilarda nutqiy munosabatga kirishish malakasini hosil qilishda oʻqituvchining roli kattadir. Bu oʻqituvchining erkin va aniq – ravshan nutqi, oʻquvchilar nutqi va tafakkurini rivojlantirishning birinchi darajali muhim shartlaridan hisoblanadi. Oʻqituvchi oʻz nutqining bolalarga qanday taʼsir etayotganini kuzatishi, tushunarli va qiziqarli boʻlganini hisobga olishi kerak. Agar bolalar darsga eʼtiborsiz oʻtirsalar, demak, oʻqituvchi nutqining taʼsiri kuchi sust.

Oʻqituvchining mahorati shundaki, u oʻzining yoqimli nutqi bilan bir butun jamoaga taʼlim-tarbiya beribgina qolmay, balki ularni yuksaklikka intilishga chorlashi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Abilkhairova Zh.A. Teaching speech culture in connection with other linguistic branches. Elementary school. – No 6, 2009 (6); 62-64.
2. Filin F.P. Some words about language norm and speech culture. Speech culture questions.- No7, 2006; C.44-48.
3. Kharaev Zh.A. Level of cognitive activity. Kazakhstan school, 2004. No3; 67-69.
4. Luria A.R., Yudovich, F.A. Speech and development of mental processes of the child. Moscow: Pedagogika, 2008.
5. Salnikova T.P. Methods of teaching grammar, spelling and speech development, M., 2001.
6. Sapargaliev AZh, Muratbekova DE. The development of speech activity in children of primary school age. Reports of the Kazakh Academy of Education 2019; 3: 152-161.